

Taavet ja Sofia Bergmanni abiraha fond naiste hariduse toetajana

JANET LAIDLA

„Ärka, Eesti rahwas, tõuse üles, noor Eesti
ja aita ka oma tütreid walguse poole jõuda!“

1905. aastal ilmunud artiklis, millest pärineb eeltoodud tsitaat, tõdeb Berni ülikoolis 1909. aastal doktorikraadi kaitsnud Helene Taar, et kui varem ei osanud eestlased naiste haridust hinnata, siis polnud artikli kirjutamise ajal ühiskondlik halvaks panu enam naistele takistuseks isegi kõrghariduse omandamisel.¹ Võime vaid oletada, millel selline hinnang põhineb. Taar kahetseb, et paljudel naistel jääb haridus saamata majanduslikel põhjustel, ja küsib, kas ei saaks naisüliõpilaste jaoks raha kogumiseks korraldada pidu või korjandust, lisades, et Peterburis taolise heategevusega juba tegeldavat.² Tegelikult mõeldi sel ajal ka Tartus noorsoo ja sealhulgas naiste hariduse toetamise peale.

Eesti haridusosalase heategevuse esimeseks oluliseks märksõnaks on Eesti Aleksandrikooli liikumine.³ Seega ei olnud 20. sajandi alguseks haridusega seotud heategevus eestlastele võõras. Aleksandrikooli kõrval teatakse tänapäeval vähem Bergmanni abiraha, kuigi kuni Teise maailmasõjani oli see ilmselt kõikidele haritlastele tuntud organisatsioon, mille üleskutseid ja aruandeid avaldati regulaarselt suuremates ajalehtedes. 1987. aastal kirjutas Mirjam Peil abirahast ülevaate ajalehte Sirp ja Vasar.⁴ Abirahast on hiljuti põhjalikumalt kirjutanud Toomas Anepaio seoses Kaarel Partsi elulooga⁵ ning joonealusena on see nimetatud Sirje Tamuli doktoriväitekirjas.⁶

Abiraha asutaja Taavet (David) Bergmanni (1826–1907) kohta on teada võrdlemisi vähe. Bergmanni järelehüüdest selgub, et ta olnud talupoeg, kes võeti

Janet Laidla, PhD, Eesti ajaloo lektor, ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu Ülikool; teadur, Johan Skytte poliitikauuringute instituut, Tartu Ülikool, Jakobi 2, Tartu 51005, janet.laidla@ut.ee.

¹ L. Anepaio, J. Laidla. Esimesed doktorikraadiga naised tänapäeva Eesti aladelt. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2022, lk 28–67.

² H. Taar. Uue aja naisliikumine. – Wõitluse päiwil. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1905, lk 28–29.

³ H. Kruus. Eesti Aleksandrikool. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1939.

⁴ M. Peil. Kultuurifond ja traditsioon. – Sirp ja Vasar, 25.12.1987, lk 2.

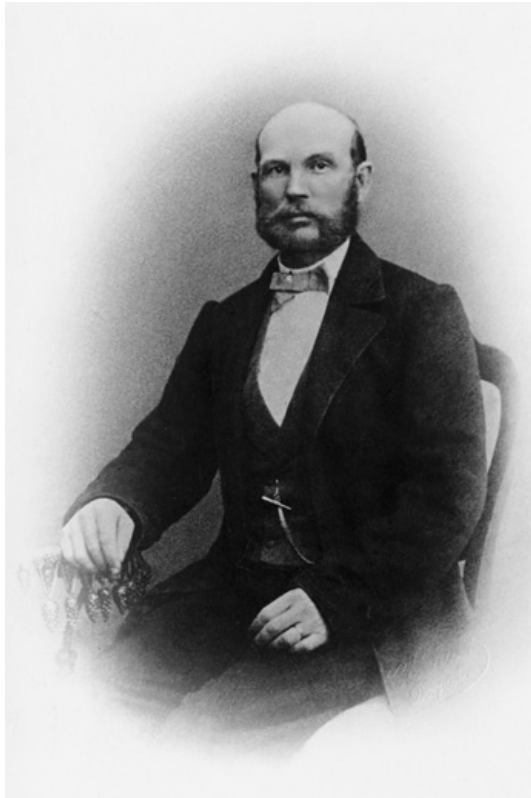
⁵ T. Anepaio. Kaarel Parts: Oberbauer, pangahärra, riigikohtunik. Tartu: Riigikohus, 2024, lk 245–250.

⁶ S. Tamul. Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1902–1918. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007, lk 246.

18-aastaselt nekrutiks. Kroonu-teenistuse järel olnud ta Vene aristokraadi teenistuses Peterburis ja asunud seejärel elama Tartusse. Lapsi Taavet Bergmannil ei olnud, mainitud on kasupoega. Bergmann olevat õppinud elu jooksul haridust hindama ja seetõttu soovinud asutada kokku hoitud rahast noorsoo haridust toetava kapitali, mille aluseks oli 500 rubla suurune summa.⁷ Abiraha oli mõlema, nii tema enda kui ta abikaasa nimel. Sofia Bergmannist, sündinud Märzin (1830–1899), teame veelgi vähem.

Kahtlemata oli Bergmanni abiraha oluline mõlemast soost noorte hariduspüüete toetamisel. Toetuse taotlejate hulgast leiab muljetavaldaval hulgal eesti kunstnikke, kirjanikke, tulevase poliitikuid, teadlasi ja ühiskonnategelasi. Siinne artikkel jääb naisajaloo piiridesse ja keskendub perioodile enne 1918. aastat, mil naiste võimalused haridust omandada olid piiratumad kui Eesti Vabariigi perioodil.

Artikli eesmärk on Bergmanni fondi materjalide põhjal välja selgitada, millise hariduse omandamist abirahaga toetati. Kuigi Bergmanni abirahast saadi toetust laene ka õppimiseks kesk- ja kutseharidust andvates koolides, huvitab autorit eriti, kuidas toetas Bergmanni fond naiste kõrghariduse omandamist ehk kui palju vastas see Helene Taari eespool esitatud taotlusele.⁸ Toonaseid piiratud rahalisi võimalusi arvestades aitab see ühtlasi mõista, millist haridustaset peeti naisele vajalikuks ning siit omakorda, millisena nähti naise ülesannet ühiskonnas. Teise küsimusena huvitab autorit, kes olid need Bergmanni abiraha toel haridust omandada soovinud naised.

Abiraha asutaja Taavet (David) Bergmann (1826–1907).

Foto: Carl Schultz. RA, EAA.2105.1.1047.1

⁷ Kodumaalt. – Koit, 4.01.1919, lk 2. Vt ka T. Anepaio. Kaarel Parts, lk 245–246.

⁸ Bernis doktorikraadi kaitsnud Helene Taar-Segalla on 1915/1916. aastal annetanud Bergmanni fondile 3 rubla. – Vt „Bergmanni Abiraha“ aruanne 1. now. 1915. kuni 31. oktoobrini 1916. a. – Postimees, 14.09.1916, lk 1.

Artikli põhiallikaks on Bergmanni fondis⁹ sisalduvad isiklikud laenutoimikud. Enne 1913. aastat olid taotlused vabas vormis ning neid on kasutatud siinses uurimuses naiste haridustee ja majandusliku olukorra kirjeldamiseks. Tuleb aga märkida, et palvekirjad on oma loomult dokumendid, milles rõhutatakse majanduslikku kitsikust, mistõttu neis on võidud teatud aspekte ületähtsustada.

Lisaks laenutoimikutele annavad toetuse saamise kohta teavet ajakirjanduses avaldatud aruanded ning Bergmanni abiraha komitee protokollid. Toetuse saamise või sellest ilmajätmise asjaolusid on viimaste põhjal võimalik välja selgitada siiski harva: protokollides pole kirjas arutelu, vaid ainult otsused, mis viitavad kas puudulevatele dokumentidele, rahapuudusele või jäetakse otsus üldse kommenteerimata.

Naiste haridusvõimalused 19. sajandil ja 20. sajandi esimestel kümnenditel

Naiste haridusvõimaluste olemusest rääkisid 19. sajandi alguses oma kõnedes Tartu ülikooli õppejõud Georges Frédéric Parrot ja Johann Karl Simon Morgenstern.¹⁰ Krimmi sõja järel suurenes Vene keisririigis arutelu tüdrukute ja naiste kehvade haridusolude üle. Üks olulisi naiste hariduse eestkõnelejaid oli Tartu ülikooli professor Nikolai Pirogov.¹¹

Baltisaksa ajakirjanduses võeti naiste haridusega seotud küsimused tõsisemalt vaatluse alla 19. sajandi keskpaigas.¹² Sealt kandus arutelu eestikeelsesse ajakirjandusse.¹³ Ajaloolane Heide Whelan alustab baltisaksa arutelu tutvustust 1859. aastal ajakirjas *Baltische Monatschrift* ilmunud artiklist¹⁴, mille autor Carl Hoheisel soovib piirata naiste haridust selleni, mida tal ema ja perenaitsena vaja oleks. Hoheiseli hinnangul tuleks naistele haridust anda kodus ning see ei tohiks olla koormav ega soosida omavahelist konkurentsi.¹⁵ Artiklile oponeeris samas ajakirjas 1860. aastal õpetaja Johanna Conradi, kelle vastuargumendid tütarlastekoolide kaitseks polnud siiski kuigi jõulised.¹⁶

⁹ RA, EAA.2105, Taavet Bergmanni abiraha sihtasutus. Tuleb arvestada, et kõik fondile esitatud laenutaotlused ei pruugi olla säilinud.

¹⁰ E. Tohvri. Johann Karl Simon Morgenstern ja Georges Frédéric Parrot – tütarlaste hariduse edendajad 19. sajandi alguses Tartu õpperingkonnas. – *Qui vult, potest*. Karl Morgenstern. Koost. J. Anderson. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2020, lk 205–223.

¹¹ C. Johanson. *Women's Struggle for Higher Education in Russia, 1855–1900*. McGill-Queen's Press, 1987, lk 9–11.

¹² Vt nt H. Whelan. *The Debate on Women's Education in the Baltic Provinces, 1850–1905*. – *Bevölkerungsverschiebungen und Sozialer Wandel in den Baltischen Provinzen Russlands 1850–1914*. Toim. G. von Pistohlkors, A. Plakans, P. Kaegbein. Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1995, lk 163–180.

¹³ Vt nt kogumik Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini). Koost. J. Peegel *et al.* Tartu-Tallinn, 1994. Kogumikus on vaadeldud naiste hariduse teema käsitlemist järgmistes väljaannetes: *Perno Postimees* ehk *Nädalileht*, lk 99; Tartu Eesti Seitung Jaak Järve ajal, lk 158; *Virulane*, lk 163; *Valgus*, lk 200. Vt ka E. Annuk. Sooküsimus Eesti ajakirjanduses 19. sajandi lõpul – *Ariadne Lõng* 2012, 1/2, lk 65–81.

¹⁴ H. Whelan. *The Debate on Women's Education in the Baltic Provinces*.

¹⁵ C. Hoheisel. *Ueber Mädchen-Erziehung*. – *Baltische Monatschrift* 1859, Bd. 1, H. 3, lk 241–266.

¹⁶ [J]. Conradi. *Zur Erziehungsfrage*. – *Baltische Monatschrift* 1860, Bd. 2, H. 4, lk 335–348.

1879. aastal pälvid naiste haridusega seotud küsimused tähelepanu ajalehes Eesti Postimees, mis kirjutas, et tütarlastekoole on liiga vähe ja olla isegi plaan tütarlastekooli jaoks eraldi kapital luua. Autori arvates vajab tüdrukute haridus enam tähelepanu, et eesti tütarlastest kasvaksid haritud emad ja perenaised.¹⁷ 1880. aastatel ilmub selleteemalisi artikleid eestikeelses ajakirjanduses juba arvukalt, sh tekitab poleemikat Natalie Johanson-Pärna 1882. aastal Eesti Kirjameeste Seltsis peetud kõne „Eesti tütarde haridus“.¹⁸ Naiste haridust pooldati eeskätt nende vastutusrikka koduse rolli tõttu laste kasvatamisel ja majapidamise korraldamisel, kuigi mainiti sedagi, et kõik naised ei abiellu ning vajavad haridust töökoha leidmiseks. Naiste kesk- ja kõrgharidust peeti aga luksuseks ning peres koolitati esmalt pojad.¹⁹ Sellest, et tütarde haridust peeti teisejärguliseks, võiks eeldada, et naised pidid otsima õppimiseks suurema tõenäosusega lisatoetust.

Eesti naiste võimalused haridust omandada laienesid ja mitmekesisustisid alates 19. sajandi teisest poolest. Jõukamate eestlaste tütred õppisid 19. sajandi kesk- ja lõpusaastatel saksakeelsetes kõrgemates tütarlastekoolides. Tütarlastekooli järel oli neidudel võimalik sooritada koduõpetaja eksam. 1860. aastateks oli eksamite sooritamine muutunud juba massiliseks.²⁰

Bergmanni abiraha oli mõlema abikaasa nimel. Fotol Taavet Bergmanni abikaasa Sofia Bergmann (1830–1899).

Foto: Carl Schultz. RA, EAA.2105.1.1046.1

¹⁷ Mis teeme meie oma tütarlaste kasvatamiseks? – Eesti Postimees, 19.04.1879, lk 1–2.

¹⁸ N. Johanson-Pärna. Eesti tütarde haridus. Tallinn, 1882. Teema vajab eraldi käsitlemist.

¹⁹ Vt nt M. Martna. Naisterahva küsimus. – Rahva Lõbu-leht 1900, 3–4, lk 145–150 ja 219–226; Eesti naisterahvas ja naisküsimus. – Päevaleht, 1.09.1906, lk 1. Üks kuulsamaid teoseid, mis teemat lahkab, on Virginia Woolfi essee „Kolm gini“ (1938). Vt ka K. Aru. Jaan Tõnisson – rahvajuht ja riigivanem. 1. osa. Tartu: Rahvusarhiiv, 2019, lk 106–108.

²⁰ L. Leppik. Naiste haridusvõimalustest Vene impeeriumis enne 1905. aastat. – Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi 35, 2006, lk 34–52, siin lk 41.

Kutseharidust omandasid eesti naised Soomes, Venemaal²¹ ning Eesti kutsekoolides, nt Sähkapuu põllutöö- ja majapidamiskoolis ning Liplapi aiatöö- ja majapidamiskoolis, kus õppimiseks küsiti Bergmanni abirahalt toetust nii enne kui pärast Esimest maailmasõda. Vähemalt 19. sajandi teisest poolest on eesti naised õppinud õmblus- ja käsitöökoolides ning lühematel kursustel.²² Rohkem kui mõne aasta tegutsesid 19. sajandil Natalie Johanson-Pärna ja Elise Baraniuse naiskäsitöökoolid. 20. sajandi alguses tekkis sarnaseid õppeasutusi erinevate seltside (sh Tartu Naiselts) toel aina juurde.²³

Kunsti- ja muusikaharidust omandasid eesti naised 19. sajandil veel suuresti väljaspool tänase Eesti piire.²⁴ Eesti alal pakkusid muusikaharidust eelkõige eraõpetajad, kuid vähemalt 19. sajandi lõpus ka nt Eugenie Meyeri muusikakool ja uue sajandi alguses aastatel 1903–1919 Tallinnas tegutsenud Alice Segali muusikakool.²⁵ Pole üheselt selge, millistes muusikakoolides said naised õppida, aga eeldatavasti oli see võimalik koolides, mille asutajad olid naised. Kõige kandvam osa muusikahariduse pakkumisel eesti noortele, sh tütarlastele, oli tõenäoliselt Peterburi konservatooriumil.²⁶ 20. sajandi algusest anti Eesti alal ka kunstiharidust, 1907. aastast Tallinna Eesti Kunstiseltsi koolis, aga ka algselt joonistuskoolina tegutsenud Ants Laikmaa ateljeekoolis, mis alustas tegevust 1903. aastal.²⁷

1870. aastal kinnitatud ülevenemaaline tütarlaste gümnaasiumide põhimäärus reguleeris eraldi koolitüübina loodud tütarlaste gümnaasiumide tegevust. Kõnealustes õppeasutustes oli seitse klassi, millele lisandus kaheksandana pedagoogiline klass. Nii 7. kui 8. klassi lõpetanu võis saada eri taseme õpetajakutse, kuid (Venemaa) ülikooli astuda lõputunnistus ei võimaldanud. Esimesed tütarlaste gümnaasiumid rajati Eesti alal Tallinnasse 1881. aastal, kui senine Tallinna tütarlaste progümnaasium muudeti gümnaasiumiks, Narva 1884. aastal senise Adelaide Hahni tütarlaste erakooli asemele, Pärnusse 1895. aastal I järgu linna tütarlastekooli põhjal ning Tartusse 1899. aastal keisrinna Maria asutuse asemel.²⁸

Enne Eesti Vabariigi iseseisvuse väljakuulutamist ning eriti enne 1917. aastat olid naiste võimalused omandada kõrgharidust Eesti alal piiratud, seetõttu õpiti valda-

²¹ Peterburi kohta vt lähemalt R. Pullat. Lootuste linn Peterburi ja eesti haritlaskonna kujunemine kuni 1917. Tallinn: Estopol, 2004, lk 207–221. Naiste hariduse vaatest tasub esile tõsta nt August Jansonini kaubanduskooli.

²² V. Sirk. Kutseharidus Eestis 19. sajandi algusest 1917. aastani. Tallinn: Valgus, 1983, lk 94–95, 153–160.

²³ Samas, lk 153–160.

²⁴ Vt nt R. Pullat. Lootuste linn Peterburi; K. Stahl. Ateneumi kunstikoolid ja naised Eestist. – Ariadne Lõng 2010, 1/2, lk 3–25.

²⁵ V. Sirk. Kutseharidus Eestis, lk 134–137.

²⁶ R. Pullat. Lootuste linn Peterburi, lk 222.

²⁷ V. Sirk. Kutseharidus Eestis, lk 219–221.

²⁸ A. Elango, E. Laul, A. Liim, V. Sirk. Eesti kooli ajalugu, 2. köide. Tallinn: Teaduste Akadeemia kirjastus, 2010, lk 196–197, 368.

valt väljaspool tänase Eesti piire, nt Šveitsis, Soomes, Peterburis või Moskvast.²⁹ Tartu ülikool lubas naisi vabakuulajateks 1905. aastast ning enne 1915. aastat said naised õppida ka Tartusse rajatud kõrgematel naiskursustel: Tartu eraülikooli kursustel ehk nn Rostovtsevi kursustel ja Tartu kõrgematel naiskursustel ehk nn Jassinski kursustel. Tartu ülikooli matrikliraamatusse jõudsid naised alles 1917. aastal.³⁰

Peterburi kasuks rääkis ka asjaolu, et seal sai õppimise kõrvalt tööd teha, näiteks teenida endale elatisraha koduõpetajana, Tartus sellised võimalused peaaegu puudusid. Vene keisririigi pealinnas said naised õppida näiteks Bestuževi kõrgematel naiskursustel ja Naiste arstiteaduse instituudis (Naiste meditsiiniinstituudis).³¹ Raimo Pullati arvutuste kohaselt õppis ajavahemikul 1860–1919 Peterburis arstiteadust 15 eesti naist, enamik neist just viimati nimetatud instituudis.³²

Bergmanni abiraha süünd ja tegevus

Heategevuslikud seltsid tekkisid 19. sajandil kogukondlike ja kiriklike abiandmis-asutuste kõrvale.³³ 19. sajandi teisel poolel kasvas erinevate heategevuslike organisatsioonide arv Vene impeeriumis kiiresti.³⁴ Vaeste (üli)õpilaste toetamiseks loodud seltsid olid populaarsed, 20. sajandi alguses oli neljandik Vene impeeriumi abiandmise seltsed loodud just selleks otstarbeks.³⁵ Paljudel keskkoolidel olid oma toetusfondid.³⁶ Tartu üliõpilastel oli võimalik taotleda riiklikke stipendiume, naistel alates 1917. aastast.³⁷ Baltisaksa perekonnad rajasid kõrghariduse omandamise toetuseks perekonnafonde.³⁸ Pärast naisvabakuulajate lubamist Tartu keiserlikku ülikooli asutati

²⁹ Vt nt *Vita academica, vita feminea*. Koost. S. Tamul. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1999; L. Leppik. Naiste haridusvõimalustest Vene impeeriumis, 34–52; L. Anepaio, J. Laidla. Esimesed doktorikraadiga naised, lk 28–67.

³⁰ Vt S. Tamul. Naisüliõpilased Tartu ülikooli üliõpilaskonnas 1905–1918; S. Tamul. Eraülikool ja kõrgemad naiskursused Tartus. – *Vita academica, vita feminea*, lk 93–126 ja 127–141.

³¹ R. Pullat. Lootuste linn Peterburi, lk 115–116. Naiste meditsiiniinstituut avati 1897. aastal, nimetatud ka Peterburi naiste arstiteaduse instituudiks ja Peterburi kõrgemaks naismeditsiini instituudiks. Samas, lk 188.

³² Samas, lk 178–179.

³³ E. Jansen. Selts ja seisus 19. sajandi teise poole Eesti ühiskonnas. – Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse. Tartu: Ilmamaa, 2004, lk 153–180, siin lk 160.

³⁴ A. Lindenmeyr. Poverty is not a Vice. Charity, Society, and the State in Imperial Russia. Princeton: Princeton University Press, 1996, lk 196.

³⁵ Samas, lk 218–219.

³⁶ Pr. E. Lenderi era tütarlaste-gümnaasiumi puudust kannatavate õpilaste abiandmise selts. – Tallinna Teataja, 22.11.1911, lk 2; Tallinna Linna Tütarlaste Kaubandusliste õpeasutuste puudust kannatavate õpilaste Abiandmise Seltsi Põhjuskiri. Tallinn, 1915, jne.

³⁷ S. Tamul. Tartu ülikool venestamise, sõja ja sulgemise ohus (1882–1918) – Vene impeerium ja Baltikum: venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses, II. Koost. T. Tannberg, B. Woodworth (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 18 (25)). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2010, lk 69–126, siin lk 94–95; S. Tamul. Eraalgatuslike stipendiumidest Tartu Ülikoolis, lk 83.

³⁸ H. W. Whelan. Adapting to Modernity, Family, Caste and Capitalism among the Baltic German nobility. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1999, lk 239–243. Baltisaksa eeskujul hakati looma ka eesti perekondlikke fonde. Nt Jõgeveri perekonna abiandmise seltsi varad oleks lõpetamise korral läinud Bergmanni abiraha omandiks, põhikirja punkt 17. RA, EAA.2105.1.5, l. 4, protokoll nr 73, 26.01.1914.

naisvabakuulajate büroo, mis vahendas laene puudust kannatavatele naisvabakuulajatele.³⁹ Tartu ja Riia üliõpilastele andis laenu ka Tartu Eesti Laenu- ja Hoiuühisus.⁴⁰

Peterburi eestlased ning Peterburis loodud üliõpilasühendused⁴¹ korraldasid pidusid, et toetada saadud tuludest puudust kannatavaid üliõpilasi.⁴² Peterburi Eesti Heategev Selts kogus 1890. aastatel läbi „uueaasta õnnesoovide lunastamise“ raha Peterburi ja teiste Vene linnade kõrgemates koolides õppivatele eestlastele.⁴³ Annetustega oli võimalik end uue aasta õnnesoovimise kohustusest „lahti lunastada“ – komme, mis oli 1905. aastaks eestlaste hulgas levinud.⁴⁴

Samal ajal võeti üliõpilaste toetamise mõte arutlusele Tartus. 1893. aasta 20. juulil esitas J[oosep?] Poolakess ajalehes Postimees üleskutse moodustada sihtkapital eesti üliõpilaste toetuseks. Ajaleht Olevik ning saksa ja vene lehed olid rahakogumise ja üliõpilaste toetusfondi vastu.⁴⁵ Oleviku juhtkirja järgi oli korjandusi eesti rahva hulgas ennegi tehtud ning nende tulemused olid jäänud annetajatele ebamääraseks.⁴⁶ Vene ja saksa lehtedes oldi arvamusel, et eestlastel pole üldse kõrghariduse juurde asja.

Ettepanekut luua eesti kooliõpilaste toetamiseks eraldi fond kordas Postimehe veergudel Jaan Tõnisson, kuid saksa ajalehed olid selles osas jätkuvalt skeptilised. Viimaste hinnanguga ühines ka lätlaste leht Dienas Lapa, kuigi lätlastel oli rahvuslik sihtkapital üliõpilaste toetamiseks sel ajal juba olemas.⁴⁷ Bergmanni fondis leiduvad märkmed EÜS-i arhiivist näitavad, et seltsis arutati võimalust koguda üliõpilaste toetamiseks raha uue aasta õnnesoovide kaudu juba 23. septembril 1892. aastal toimunud erakoosolekul.⁴⁸

³⁹ Vt Tartu Ülikooli raamatukogu, fond 67, Tartu Ülikooli naisvabakuulajad (1905–1914), vt eriti säilikud 7–9.

⁴⁰ J. Kukk. Eesti Laenu- ja Hoiu-Ühisuse tegevuse iseloomustuseks. – Eesti Laenu- ja Hoiu-Ühisus XXV: 1902–1927. Esimene Eesti Ühispank. Tartu: Eesti Laenu- ja Hoiu-Ühisuse kirjastus, 1927, lk 66–67.

⁴¹ Eesti üliõpilasi koondavad üliõpilaskorporatsioonid ja seltsid tegutsesid ka Tartus, Riias ja Moskvas.

⁴² Vt A. Lossmann. Eesti haritlaskond Peterburis sajandi vahetusel. – Tulumuld 1957, 4, lk 195–197.

⁴³ St. Peterburi Eesti Häätegeva Seltsi 1897. aasta aruanne. Peterburi, 1898, lk 5; Mõtteid St. Peterburgi Eesti Heategeva Seltsi 25. a. tegevuse mälestuseks. Tartu: St. Peterburgi Eesti Heategeva Seltsi kirjastus, 1898.

⁴⁴ Uue aasta õnnesoovimise kohusest. – Postimees, 14.12.1905, lk 2; Päevaleht, 19.12.1905, lk 3. 1908. aasta Postimees kirjeldab tava järgmiselt: selle asemel, et moe pärast kirjalikult ja suuliselt pühadeks õnne soovida, tehti selle asemel annetust ning annetaja nimi avaldati ajalehtedes, mille tulemusena ei saanud nende tuttavad ja äripartnerid neile saamata jäänud õnnitlusi pahaks panna. Vt Uus hallik üleüldiste asjade toetuseks. – Postimees, 20.11.1908, lk 1.

⁴⁵ E. Jansen. Ühest dialoogist surveaegade ajakirjanduses. – Vaateid eesti rahvuselise sünniaegadesse. Tartu: Ilmamaa, 2004, lk 319–337, siin lk 328–329. Ettepanekus oli juttu nii laulupeost kui kogumisaktsioonist. Siinses artiklis on kajastatud eeskätt raha kogumisele keskendunud arutelu.

⁴⁶ Meie vabaduse jubileumist. – Olevik, 16.08.1893, lk 3.

⁴⁷ E. Jansen. Ühest dialoogist surveaegade ajakirjanduses, lk 328–329.

⁴⁸ RA, EAA.2105.1.1049, l. 8, Villem Ernitsa kogutud märkmeline materjal Bergmanni abiraha ajaloo kohta, 1915. Abiraha ajaloolised ülevaated nimetavad ka 1895. aastat. Vt Bergmanni abiraha. – Sakala, 8.01.1910, lk 2.

Ametlikult kinnitati Bergmanni abiraha põhikiri 1904. aastal.⁴⁹ Algne eesmärk oli toetada mõlemast soost õppivat noorsugu ja eesti kirjandust (viimase toetamise osatähtsus vähenes siiski kiiresti). Abiraha haldas valitsus, mis tegutses Tartus ja koosnes alguses seitsmest liikmest. 1910. aastal olid nendeks Max Hurt, Jaan Jõgever, Oskar Kallas, Henrik Koppel, Kaarel Parts, Villem Reiman ja Jaan Tõnisson.⁵⁰

Abiraha valitsuse liikmete suhtumist naistesse ja naiste haridusse on eraldi lahatud Jaan Tõnissoni puhul.⁵¹ Eesti Rahvameelne Eduerakond, mille liikmeskond kattus üsna hästi Bergmanni abiraha valitsuse liikmetega, nägi oma programmis ette, et ei rahvakoolis ega ülikoolis ei saa teha soo põhjal eristusi.⁵² Abiraha juhatuse naisi polnud, kuid selle raamatupidamisega tegeles 1911. aastal Paula Koppel ja seejärel Salme Käppa, kes oli nõus tegema seda tööd esialgu tasuta.⁵³ 1913/14 sai Käppa töö eest tasu 60 rbl aastas.⁵⁴ 1917. aastal võttis abiraha revideerimisest osa Miina Härma,⁵⁵ järgmisel aastal Marie Reiman(n).⁵⁶

Asutamisest alates tegutses abiraha eeskätt õppijate toetamisega. Nii kirjutati juba 1910. aasta aruandes, et eesti kirjanduse toetamise ülesanne on jäänud kõrvale ning läinud üle 1907. aastal loodud Eesti Kirjanduse Seltsile, kelle hoolde anti ka Kreutzwaldi kapital.⁵⁷ Erandliku näitena anti 1907. aastal Jaan Tõnissoni kapitalist kirjanik Marie Heibergile 50 rubla protsendita laenu kuue aasta peale.⁵⁸ Õppijate ainealine puudus oli juhatuse hinnangul sedavõrd suur, et kogu raha suunati just nende toetamiseks.⁵⁹ Bergmanni abiraha andis enamasti toetuslaene, annetused olid erandlikud.

1913. aasta lõpuks oli Bergmanni fondi kapitalide kogusumma üle 75 000 rubla ning iga-aastane sissetulek 5100 rubla.⁶⁰ Võrdluseks võib tuua, et Tartu ülikooli juures tegutsenud kaupmehe Peeter Šamajevi stipendiumifondi intressid, mis iga-aastaselt ülikoolile kanti, olid tollal 6700–6800 rubla. Šamajevi stipendiumi, millest suurem olid 150 ja väiksem 100 rubla, sai aastas 45–56 üliõpilast.⁶¹

⁴⁹ 1936. aastal nimetati loomisaastana 1902. aastat. Vt Taavet Bergmanni abiraha sihtasutise põhikiri. Tartu: Taavet Bergmanni abiraha väljaanne, 1936. Võimalik, et Bergmann asutas kapitali 1902. aastal, aga põhikiri kinnitati 1904. aastal. Vt nt Postimees, 13.12.1906, lk 2.

⁵⁰ RA, EAA.2105.1.1018, l. 1–1p, Bergmanni Abiraha aruanne, 1.11.1909–31.10.1910.

⁵¹ K. Aru. Jaan Tõnisson – rahvajuht ja riigivanem, 1. osa. Tartu: Rahvusarhiiv, 2019, lk 290–304. Tõnissoni tegevus Bergmanni abiraha juhatuses kinnitab Krista Aru hinnangut, et Tõnisson toetas naiste haridust.

⁵² F. Kinkar. Eesti haridusseltside ajaloost. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1996, lk 32.

⁵³ RA, EAA.2105.1.4, l. 316, protokoll nr 50, 25.10.1911.

⁵⁴ RA, EAA.2105.1.5, l. 8, protokoll nr 73, 26.01.1914.

⁵⁵ RA, EAA.2105.1.6, l. 23p, protokoll nr 100, 25.11.1917.

⁵⁶ Samas, l. 41p, protokoll nr 105, 11.11.1918.

⁵⁷ Vt RA, EAA.2105.1.9, kirjavahetus seoses Kreutzwaldi kapitali üleandmisega Eesti Kirjanduse Seltsile Tartus.

⁵⁸ RA, EAA.2105.1.3, l. 58, protokoll nr 12, 15.02.1907. Tema kohta vt nt O. Kruus. Naine hanesulega. Kirjutisi naiskirjanikest. Tallinn: Eesti Raamat, 1971, lk 76–87.

⁵⁹ RA, EAA.2105.1.1, l. 1, Bergmanni Abiraha aruanne, 1.11.1909–31.10.1910.

⁶⁰ RA, EAA.2105.1.5, l. 11p, protokoll nr 74, 9.02.1914.

⁶¹ S. Tamul. Tartu ülikool venestamise, sõja ja sulgemise ohus, lk 95.

Raha oli siiski alati pigem vähe, ja seda nii rahval kui abirahal. 1908. aastal leidis abiraha revisjonikomisjon, et kuigi keskkoolide ja madalama astme koolide õpilaste toetamine peaks jääma kohalike erikassade hooleks ning abirahast võiksid saada toetust eeskätt kõrgkoolide üliõpilased ja erikoolides õppijad, olevat puudus sedavõrd suur, et toetada tuli ka nooremaid õpilasi.⁶²

Ajakirjanduses pälvis abiraha tegevus ka kriitikat. 1908. aastal ilmus ajalehes *Õigus* artikkel „Peab see nii olema?“, milles seati kahtluse alla abiraha juhatuse erapooletus. Leiti, et kui tegemist on ülemaalse ettevõtmisega, siis peaks raha jagamine olema suurema seltskonna pilgu all; nimelt kuulusid kõik juhtkonna liikmed vaid ühte erakonda. Näiteks toodi kaks kunstnikku, kes olevat saanud toetust, kuid kasutanud seda ebaotstarbekalt, seevastu mitmed andekad kunstnikud olid aga toetusest ilma jätud. Nimesid artiklis ei mainita,⁶³ ent tehtud kriitikast tundis end puudutatuna maalikunstnik Oswald Jungberg, kes kirjutatu vastu protesti avaldas.⁶⁴ Vastulause avaldati ka Bergmanni abiraha nimel, milles nõustuti, et fondi tegevus peaks olema läbipaistvam ja toetustest peaks üldsust ajakirjanduse kaudu rohkem teavitama.⁶⁵ Teema oli üleval järgmiselgi aastal: nii vahendati *Postimehes* Peterburi eesti lehes ilmunud arvamust, et abiraha on rajatud liiga kitsale alusele ning otsuseid langeb liiga väike seltskond, mille vastu olla protestinud ka üliõpilasorganisatsioonid.⁶⁶

Kui algse põhikirja kohaselt esitas Bergmanni abiraha oma tegevuse aruanded Liivimaa kubernerile ja Riia õpperingkonna kuraatorile, siis 1907. aastal muudeti põhikirja ning aruanded saadeti ka suurematele Eesti lehtedele.⁶⁷ Lühemaid aruandeid oli lehtedes ilmunud juba varem koos üleskutsetega abirahale annetada.

Bergmanni abiraha alla kogunes mitmeid kapitale. Järgnevalt on nimetatud need, millest on artiklis enam juttu. Jaan Tõnissoni kapitali asutasid tema auks Tartu seltskonnategelased ja Tartu Eesti Põllumeeste Selts. Toetust määrati sellest Tõnissoni enda heakskiidul.⁶⁸ Nälg kapitali, mille alusvara oli 50 000 rubla, asutas haridust väärtustanud õllepruulija Tõnis Nälk (1855–1910).⁶⁹ Nälg abiraha oli mõeldud Tartu, Riia ja Peterburi üliõpilastele, kuid vähemalt 1914. aastast on sellest toetatud ka Moskva kõrgkoolide tudengeid. Lisaks koguti õpilaste ja üliõpilaste toetuseks raha annetuste, pidude korraldamise ja nn uue aasta õnnesoovide kaudu.

Tasub märkida, et tulevaste teadlaste toetamise (eriti väitekirja ettevalmistamisel ning välisreiside ja eradotsentuuri tasuta aastate võimaldamiseks) seadis eesmärgiks teaduse abiraha nimeline kapital, mis asutati professor Johan Kõpu inauguratsiooni-

⁶² Päevaleht, 29.12.1908, lk 1.

⁶³ Peab see nii olema? – *Õigus*, 16.07.1908, lk 2.

⁶⁴ O. Jungberg. Kiri toimetusele. – Päevaleht, 1.09.1908, lk 3. *Õigus* ei olewat tema kirja avaldanud.

⁶⁵ O. Kallas. Vastus „*Õiguses*“ nr 160 ilmunud süüdistuste peale „Peab see nii olema?“ – *Õigus*, 13.08.1908, lk 3.

⁶⁶ Ei ole kerge tööd teha. – *Postimees*, 13.06.1909, lk 1.

⁶⁷ Dawid ja Sofie Bergmanni abiraha. – Päevaleht, 29.12.1908, lk 1.

⁶⁸ Taavet Bergmanni abiraha sihtasutise põhikirja, 1936, lk 5.

⁶⁹ Samas, 1936, lk 4–5. Helme kihelkonnas sündinud õllepruulija Nälk jättis suure summa abirahale oma testamendiga. Suured annetused hariduse otstarbeks. – *Tallinna Teataja*, 17.02.1910, lk 3.

loengu puhul 31. jaanuaril 1917.⁷⁰ See kapital oli avatud ka naistele, mis näitab, et abiraha loojate jaoks ei olnud teadustööga tegelevad naised 1917. aastaks midagi mõeldamatut.

Abirahal oli ka naissoost isikute nimelisi või nende annetuste põhjal loodud fonde. Matthias Johann Eiseni ema 5000 rubla suurusest pärandusest asutati Bergmanni abiraha üks esimesi ja suuremaid kapitale – „Eesti eide“ kapital.⁷¹ Teenija Ann Reimanni 300 rubla suurune fond oli mõeldud vaesemate laste toetamiseks ja sellest anti toetuslaen Tartu Lasteaia Seltsile.⁷²

Heategevus tõi naised avalikku sfääri ning võimaldas neil saada kogemusi organiseerimistöö, sh asjaajamise ja avaliku esinemise vallas.⁷³ Ajaloolane Shurlee Swain on kirjutanud Austraalia näitel, et kuigi naised annetasid ka raha, panustasid nad eelkõige ajas⁷⁴ läbi heategevuslike pidude ja basaaride korraldamise.⁷⁵ Seejuures tuleb mõnda, et naiste kõrgharidust toetavast heategevusest on Lääne ajalookirjutuses kirjutatud vähem kui traditsioonilisemast vaestele, prostituutidele või lastele suunatud heategevusest. Ameerika Ühendriikide kohta on ajaloolane Susan Levine märkinud, et seal oli kohalik akadeemiliste naiste ühing esimene organisatsioon, mis toetas naiste õpinguid 19. sajandil enda loodud stipendiumiprogrammiga.⁷⁶

Ka Vene keisririigis osalesid naised heategevuse ja haridusega seotud tegevustes.⁷⁷ Küll oli igasugune organiseeritud vabatahtlik tegevus seotud piirangutega, sest alates 19. sajandi keskpaigast suhtus valitsus isetegevusse umbusklikult.⁷⁸ Pärast

⁷⁰ RA, EAA.2105.1.4, l. 16, Bergmanni Abiraha aruanne 1. now. 1916 kuni 31. okt.1917. a.

⁷¹ RA, EAA.2105.1.10, Matthias, Johann Jaani pg. Eiseni kirjavahetus Abiraha valitsusega tema ema pärandusest „Eesti eide“ nimelise kapitali asutamise asjus, eluloolisi andmeid ja muud.

⁷² RA, EAA.2105.1.3, l. 72–73, protokoll nr 16, 26.05.1907. Ann Reimann olevat olnud Oskar Wirkhausi kauaaegne teenija, kes ei soovinud oma nime alguses ajakirjanduses avaldada. Annetas vaesemate laste koolirahaks. Vt ka RA, EAA.2105.1.3, l. 78–79, protokoll nr 17, 15.09.1907; Päevaleht, 29.12.1908, lk 1.

⁷³ R. G. Ruthchild. *Equality and Revolution: Women's Rights in the Russian Empire, 1905–1917*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2010, lk 16.

⁷⁴ S. Swain. *Women and Philanthropy in Colonial and Post-Colonial Australia*. – *Women, Philanthropy, & Civil Society*. Ed. K. D. McCarthy. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2001, lk 153–168, siin lk 157; M. Luddy. *Women and Philanthropy in Nineteenth-Century Ireland*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995; *Charitable Women – Philanthropic Welfare 1780–1930*. Ed. by B. Jordansson, T. Vammen. Odense: Odense University Press, 1998.

⁷⁵ Vt nt K. D. McCarthy. *Parallel Power Structures: Women and the Voluntary Sphere*. – *Lady Bountiful Revisited. Women, Philanthropy, and Power*. Ed. by K. D. McCarthy. New Brunswick, London: Rutgers University Press, 1990, lk 1–31, siin lk 15. Vt ka J. Laidla. *Eesti Kirjameeste Selts ja naised*. – *Keel ja Kirjandus* 2023, 12, lk 1147–1167, siin lk 1160–1161.

⁷⁶ S. Levine. *Degrees of equality: the American Association of University Women and the challenge of twentieth-century feminism*. Philadelphia: Temple University Press, 1995, lk 1, 8.

⁷⁷ R. G. Ruthchild. *Equality and Revolution*, lk 16; vt ka S. Kivimäe. *Esimesed naisseltsid Eestis ja nende tegelased*. – *Seltsid ja ühiskonna muutumine: talupojaühiskonnast rahvusriigini*. Toim. E. Jansen, J. Arukaevu. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1995, lk 118–135.

⁷⁸ Vt nt B. Meehan-Waters. *From Contemplative practice to Charitable Activity: Russian Women's Religious Communities and the Development of Charitable Work, 1861–1917*. – *Lady Bountiful Revisited. Women, Philanthropy, and Power*. Ed. by K. D. McCarthy. New Brunswick, London: Rutgers University Press, 1990, lk 142–156, siin lk 143–144. Vt ka F. Kinkar. *Eesti haridusseltside ajaloost*, lk 34–35.

Aleksander II mõrvamist 1881. aastal suhtus valitsus ettevaatusega ka heategevuslike ühingute tegevusse, käskides kuberneridel jälgida, et süütu ettekäände varjus ei kogutaks raha revolutsionääride heaks.⁷⁹ Ajaloolane Jörg Hackmann on kirjutanud eeskätt Balti provintssides elanud sakslaste näitel, et heategevus oligi jäetud just naisseltside korraldada, mis tegelesid lasteaedade ja ühiselamute ülalpidamise ning tütarlaste hariduse toetamisega.⁸⁰

Naised osalesid ka rahakogumises ning olid ise annetajate hulgas. Bergmanni abiraha 1906. aasta protokollist selgub, kuidas oli edenenud korjanduslehtedega raha kogumine: näiteks oli Kolga-Jaanist lubanud annetusi nii Villem Reiman abikaasaga kui ka neiu E. Eisenberg ja proua O. Normann.⁸¹ Bergmanni abiraha 1910. aasta aruandes on kirjas Lydia Karlsoni kogutud 12 rubla ning pr A. Kengsepa korraldatud pidu, mis tõi sisse 56 rubla 67 senti.⁸² 1914. aastal on raha kogunud Josephine Kengsep ning annetanud olid näiteks Klara Holst, Evy Kengsepp ja proua Nilp.⁸³ 1915/16. aasta aruandest pärinevad teated juba sissejuhatuses mainitud Helene Taari (1911. aastast Taar-Segalla) 3 rubla ja Ida Kruusi 10 rubla suurusest annetusest,⁸⁴ mis on seda sümboolsem, et Kruus oli abirahalt ise varasemalt toetust saanud.

Abiraha 10. protokollist (1906) selgub, et Johanna Sild on kogunud abiraha valituse nimel 37 rubla ja 50 kopikat Tartu Puškini-nimelise tütarlaste gümnaasiumi õpilase Hulda Vallini jaoks, mis antakse talle kingituse, mitte laenuna.⁸⁵ Järgmisesse protokollu märgiti, et Veera Jõgever on kogunud 22 rubla selleks, et katta nende Tartu Puškini kooli õpilaste kooliraha, kes muidu välja heidetaks. Sellest annetusest sai abi näiteks Elli Kibe, kellele anti raha pikaajalise laenuna.⁸⁶ 1916/17. aasta tegevust kokku võttes toodi välja, et seitsme suurima kinkija hulgas olid Mari Raamot ja Miina Härma.⁸⁷ Samal koosolekul mainiti ka pr dr Elise Ostrovi annetust teaduse abiraha toetuseks suuruses 25 rubla.⁸⁸ 1918. aasta teises pooles on teaduse abiraha fondi kinkinud 40 rubla Marie Reiman.⁸⁹

⁷⁹ A. Lindenmeyr. *Poverty Is Not a Vice*, lk 198.

⁸⁰ J. Hackmann. *Rahvus(lus)tamine kui ühiskonna ülemkihti püsima jäämise strateegia? Saksa seltsid (Deutsche Vereine) Venemaa Läänemere-provintssides. – Vene impeerium ja Baltikum: venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses*, I. Koost. T. Tannberg, B. Woodworth (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 16 (23)). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, Eesti Kirjandusmuuseum, 2009, lk 207–231, siin lk 220.

⁸¹ RA, EAA.2105.1.3, lk 31–36, protokoll nr 8, 13.09.1906.

⁸² RA, EAA.2105.1.1018, l. 1, Bergmanni Abiraha aruanne 1. now. 1909 kuni 31. okt. 1910.

⁸³ RA, EAA.2105.1.5, l. 38, protokoll nr 80, 21.10.1914.

⁸⁴ „Bergmanni Abiraha“ aruanne 1. now. 1915. kuni 31. oktoobrini 1916. a. – *Postimees*, 14.09.1916, lk 1.

⁸⁵ RA, EAA.2105.1.3, l. 46, protokoll nr 10, 29.11.1906.

⁸⁶ Samas, l. 50–51, protokoll nr 11, 21.12.1906.

⁸⁷ RA, EAA.2105.1.6, l. 29p, protokoll nr 102, 4.03.1918 ukj.

⁸⁸ Samas, l. 30p, protokoll nr 102, 4.03.1918 ukj.

⁸⁹ Samas, l. 37p, protokoll nr 104, 1.11.1918.

Bergmanni abiraha toetused naistele

Vaadeldava perioodi alguses esitati taotlusi vabas vormis. Kui võrrelda toonaseid aruandeid ja isikutoimikute nimekirja, siis nähtub, et mitmed isikutoimikud on puudu või puudulikud, mistõttu ei saa olla kindel toetust taotlenud ja saanud isikute üldarvus.⁹⁰ 1913. aastal teavitas Bergmanni abiraha taotlejaid, et on välja töötanud ankeedi laenusoovijate varandusliku ja haridusliku olukorra hindamiseks. Võimaluse korral oodati lisaks soovitus üliõpilasorganisatsioonilt või mõnelt avaliku elu tegelaselt.⁹¹

Haridusvõimaluste mitmekülsust ja toetuse küsijate tausta iseloomustavad alltoodud näited kodumajanduse ja aianduse, kunsti, draama, pedagoogika ning seejärel juba kesk- ja kõrgharidust omandanud naiste isikutoimikud. Artikli loetavuse huvides ei ole võetud eesmärgiks nimetada kõiki laenu taotlenud naiste nimesid ega küsitud ja antud summasid.

Enamik laenutaotlejaid pöördus abiraha poole omal initsiatiivil. Samas on tähelepanuväärne, et Bergmanni abiraha tegi ka ise üleskutseid, et meelitada naisi uusi erialasid õppima. 1910. aastal tegi sihtkapitali juhatus ettepaneku anda ühele gümnaasiumiharidusega naisterahvale, kes õpiks vähemalt pool aastat aiatöökoolis või -kursustel, viieks aastaks 200 rubla protsendita laenu.⁹² Laenule kandideeris seitse naist. Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi aiatöösakond valis välja Maria Sapase, kes siiski õpinguid loobus. Koha sai Tartu Puškini kooli lõpetanud Ida Kruus, kes õpetas tollal Kõo ministeeriumikoolis.⁹³ Ida Kruus täitis abiraha andjate ootused: Postimehe teatel lõpetas ta 1911. aasta sügisel Soomes Järvenlinnas aiatööõpetaja kursused⁹⁴ ja asus ise teisi välja õpetama. 1914. aasta kevadel kirjutasid eesti ajalehed Viljandi Põllumeeste Seltsis 1. mail algavatest aiatöö ja majapidamise kursustest, kus õpetasid Ida Kruus ja Linda Kopvillem.⁹⁵ Lisaks korraldati Eesti iseseisvumise eel Ida Kruusi eestvõttel pikemad aiatöökursused Vahil.⁹⁶

Soomes aastatel 1909–1917 tegutsenud Järvenlinna aianduskool⁹⁷ oli Eesti naiste hulgas võrdlemisi populaarne.⁹⁸ 1911. aastal kirjutati koolist pealkirja all „Meie

⁹⁰ Nt keeleteaduse üliõpilase Wilhelmine Pihlaku kohta on säilinud vaid kviitung toetuse saamise kohta 26. maist 1911, vt RA, EAA.2105.1.627. Võib oletada, et tegemist on Marie-Wilhelmine Pihlakuga (Jakobi t), snd 5.03.1888, 1920. aastal kantselseiametnik. TLA.186.1.254, kaader 187. Politsei IV jaoskond. Isikutunnistuste kotsud nr 5201–5400.

⁹¹ RA, EAA.2105.1.4, l. 485, protokoll nr 66, 6.06.1913.

⁹² RA, EAA.2105.1.3, l. 200, protokoll nr 38, 20.01.1910.

⁹³ Samas, l. 213–214, protokoll nr 41, 22.03.1910.

⁹⁴ Soomemaalt. – Postimees, 27.10.1911, lk 2.

⁹⁵ Väandrast. – Postimees, 19.03.1914, lk 2.

⁹⁶ Esimene aiatöö kursus „Vahil“. – Postimees, 9.10.1918, lk 2.

⁹⁷ Kooli asutas Jenny Elfing, kes oli eelnevalt töötanud 1898. aastast Sippolas ja seejärel Reitkallist tegutsenud aianduskoolis, mille üks juhatajaid oli Alma Forstén. Vt J. Donner. Kasvitarhasta puutarhakotiin – Naiset kotipuutarhan tekijöina Suomessa 1870–1930. Doktoriväitekiri. Helsinki: Helsingi ülikool, 2015, lk 38.

⁹⁸ J. Donner. Kasvitarhasta puutarhakotiin, lk 129–132.

neidudele“ ajalehes Postimees.⁹⁹ Bergmanni abiraha saajatest õppis seal lisaks Ida Kruusile näiteks Amalie Tedre,¹⁰⁰ taotluse on esitanud ka Ida Ilves.¹⁰¹ Samuti andis Bergmanni fond tütarlastele laenu õppimiseks Soomes tegutsenud Reitkalli aianduskoolis, kus õppisid näiteks Linda Fuchs¹⁰² ja Marie Vahtramäe.¹⁰³

Üleskutsele vastas ka Rosalie Kaltz. Osaliselt on säilinud tema kirjavahetus abiraha juhatuse liikme Oskar Kallasega, millest selgub, et maatööd ta küll tundis, aga aiandust märksa vähem. Tulevikus oli Kaltzil plaanis hakata õpetama Kavastus loodavas haridusseltsi koolis.¹⁰⁴ Kirjades Kallasele kurdab Kaltz, et vajab raha leeriskäimiseks, sest leeritamata ei ole tal võimalust tööd saada. Samuti annab ta teada, et sooviks minna gümnaasiumi eksamitele.¹⁰⁵ Kaltz on üks väheseid, kelle kohta on säilinud ka anonüümne kaebekiri: kaebaja hinnangul olnud Kaltz lõtvade elukommetega ja kulutanuks toetuse kleitide peale. Samuti olnud tal kaebaja andmeil postkontoris töötav vend, kes naist rahaliselt abistab.¹⁰⁶

1911. aastal kuulutas Bergmanni abiraha välja sihtotstarbelise konkursi (250 rubla laenu) kodulindude (toonases sõnastuses sulgloomade) pidamise õppimiseks. Kuulutusele vastas Salme Ungerson, kes Peterburis juba sellistel kursustel õppis ja kuue kandidaadi hulgast ka välja valiti.¹⁰⁷ Ungerson oli 1908. aastal lõpetanud Tartu Puškini kooli¹⁰⁸ ja töötanud hiljem koduõpetajana. Peterburis õppis ta Vene keiserliku põllutööselt kursustel ja soovis toetust kasutada selleks, et ennast kahe kuu vältel väljaspool Vene impeeriumi täiendada.¹⁰⁹

1912. aastal kirjutas Ungerson Põllutöölehes sulgloomade kasvatamise õppimisest Venemaal. Oma artiklis tutvustas ta kolme kursust, millele oodati eeskätt keskkooli haridusega õppijaid, ise soovitas ta neist eriti Põllutöö peavalitsuse kodulindude kasvatamise instruktori kursuseid.¹¹⁰ 1919. aastal astus abiellumise järel Ungerson-Kissa nime kandnud naine Tartu ülikooli põllumajandusteaduskonda, kuid näib, et õppima ta siiski ei asunud.¹¹¹ Tõenäoliselt seetõttu, et sai kohe tööd põllutööministeeriumis.¹¹² 1920. aastal määras loomakasvatuse peavalitsus Ungerson-

⁹⁹ Meie neidudele. – Postimees, 8.01.1911, lk 1.

¹⁰⁰ [Päevauudised]. – Koit, 3.04.1914, lk 3.

¹⁰¹ RA, EAA.2105.1.289, Ilves, Ida – aiatöökooli õpilane Soomes.

¹⁰² RA, EAA.2105.1.1018, l. 3, Bergmanni Abiraha aruanne 1. now. kuni 31. okt. 1914.

¹⁰³ [Päevauudised]. – Koit, 3.04.1914, lk 3.

¹⁰⁴ RA, EAA.2105.1.354, Rosalie Kaltz Oskar Kallasele, 23.01.1910.

¹⁰⁵ Samas, Rosalie Kaltz Oskar Kallasele, 7.09.1910.

¹⁰⁶ Samas, M. L. Oskar Kallasele.

¹⁰⁷ B. A. valitsus. Tartu teated. – Postimees, 11.05.1911, lk 2–3.

¹⁰⁸ 7. klassi lõpetanud 1907, Tartu teated. – Postimees, 5.06.1907, lk 3.

¹⁰⁹ RA, EAA.2105.1.891, pag-ta, Salme Ungersoni avaldus, 27.04.1911.

¹¹⁰ S. Ungerson. Sulgloomade kasvatuse õpeasutused Wenemaal. – Põllutööleht, 4.01.1912, lk 4–6.

¹¹¹ RA, EAA.2100.1.5151, Kissa-Ungerson, Salme (matrikli nr 179).

¹¹² RA, ERA.58.5.1296, l. 1–2, Salme Ungerson-Kissa teenistuskiri põllutööministeeriumis, 30.01.1924.

Kissa väike- ja sulgloomakasvatuse instruktoriks, kelle ülesandeks sai kursuste korraldamine.¹¹³

Järgmisel aastal reklaamiti kursuseid Saaremaal. Eestvedajaks oli Saaremaa sulg- ja väikeloomade kasvatuse selts. Kahenädalased kursused pidid toimuma Kuressaares. Ungerson-Kissast, keda reklaamiti peaesinejana, oli selleks ajaks saanud Loomakasvatuse peavalitsuse väikeloomakasvatuse osakonna juhataja.¹¹⁴ 1930. aastatel kirjutas Ungerson (kes kasutas taas oma neiupeelvenime) temaatilisi artikleid mitmesse väljaandesse.¹¹⁵ Nime ja sünnikuupäeva sarnasuse tõttu võib eeldada, et Ungerson sai 1934. aastal Tartu ülikoolist masseerija tunnistuse ning kolis 1939. aastal Ameerika Ühendriikidesse,¹¹⁶ kus võttis aktiivselt osa väliseesti seltskonnaelust,¹¹⁷ olles muu hulgas Ülemaailmse Eesti Ühingu Naisklubi esinaine.¹¹⁸

Õpiti ka Eestis tegutsenud koolides. Nii on Alide Enno küsinud raha, et õppida Sahkapuu kodumajanduskoolis¹¹⁹ ja Elsa Grünfeldt Liplapi aiatöö- ja majapidamiskoolis.¹²⁰ Kui Grünfeldt tõdes, et küsib abirahalt laenu, sest endal tal vajalikud vahendid puuduvad,¹²¹ siis Enno kirjutas Oskar Kallasele pikemalt, et soovis minna Pihkvasse piimandust õppima,¹²² kuid jäi majanduslikel põhjustel Sahkapuule. Tema vanemad olid vabrikutöölised ega saanud teda toetada.¹²³ 1917. aastal töötas Enno Ohekatku mõisas karjaravitsejana, kuid ei saanud laenu kohe tagasi maksmata hakata, sest pidi vanemaid toetama.¹²⁴

Turu joonistuskoolis õppinud Juuli (Julie) Suitsule anti 1906. aastal laenuks 25 rubla.¹²⁵ Turu kursuste lõpetamise järel jätkas Juuli Suits õpinguid Soome Kunstiühingu rakenduskunstikoolis, mille jaoks anti talle abirahalt laenuks veel 25 rubla.¹²⁶ 1911. aastal määrati talle täiendavalt 50 rubla, et ta saaks minna Münchenisse von Debschützi kunstikooli ennast keraamika alal täiendama.¹²⁷ Kunstiteadlase Kai Stahli andmeil seisis ajavahemikul 1890–1918 Ateneumis tegutsenud Soome Kunstiühingu joonistuskooli ja rakenduskunstikooli nimekirjades umbes 30 tänase Eesti aladelt

¹¹³ Väike- ja sulgloomade kasvatuse instruktor. – Kaja, 3.06.1920, lk 8.

¹¹⁴ Üleskutse. – Saaremaa, 14.05.1921, lk 1.

¹¹⁵ Vt nt S. Ungerson. Partide söötmisest ja hoiust. – Taluperenaine 1931, 2, lk 36–37; Kalkunipoegade kasvatamisest. – Taluperenaine 1931, 5, lk 120–121; Valgustust kanalauta! – Taluperenaine 1932, 1, lk 9–10; Kaarte idandamine kanadele. – Taluperenaine 1932, 2, lk 34–35.

¹¹⁶ RA, ERA.50.10.194, Salme Ungerson masseerijaks registreerimise dokumendid.

¹¹⁷ H. R. Salme Ungerson In Memoriam. – Vaba Eesti Sõna, 25.07.1953, lk 11.

¹¹⁸ Ülemaailmne Eesti Naisklubi valmistub tähistama 50. juubelit. – Vaba Eesti Sõna, 30.09.1999, lk 4.

¹¹⁹ RA, EAA.2105.1.196, l. 2, Alide Enno Bergmanni abiraha valitsusele, dat-ta, saabunud 14.01.1912.

¹²⁰ RA, EAA.2105.1.227, Elsa Grünfeldt.

¹²¹ Samas, l. 1, Elsa Grünfeldt Oskar Kallasele, dat-ta, saadud 3.03.1912.

¹²² RA, EAA.2105.1.196, l. 1, Alide Enno Oskar Kallasele, 21.11.1911.

¹²³ Samas, l. 2, Alide Enno Bergmanni abiraha valitsusele, dat-ta, saabunud 14.01.1912.

¹²⁴ Samas, l. 12, Alide Enno Bergmanni abiraha valitsusele, 14.02.1917.

¹²⁵ RA, EAA.2105.1.3, l. 24, protokoll nr 6, 8.04.1906.

¹²⁶ Samas, l. 123, protokoll nr 24, 1.10.1908.

¹²⁷ RA, EAA.2105.1.4, l. 277, protokoll nr 48, 28.03.1911.

pärit naist.¹²⁸ Viimaste sekka kuulus ka Bergmanni abiraha taotleja Alma Johanson, kes eeldatavasti oli hilisem Eesti tarbekunstnik, õpetaja ja koolijuhataja Alma Johanson (eestistatud Koskel).¹²⁹ 1910. aastal määrati Alma Johansonile õpinguteks 38 rubla laenu.¹³⁰ Johanson sündis 6. juunil 1886, tema mõlemad vanemad olid käsitöölised. Aastail 1896–1904 õppis Johanson Tartus A. Salomoni I järgu tütarlastekoolis. Pärast lõpetamist töötas koduõpetajana ning õppis 1908. aasta jaanuarist 1910. aastani Soomes mitmes käsitöö- ja kudumiskoolis ning kunsttööstuskoolis Ateneumis. Eestisse naasmise järel tegutses Johanson Tartu naiseltsi käsitöö- ja kudumiskursuste juhatajana ning alates 1919. aastast Tartu Naisühingu käsitöökooli juhatajana.¹³¹

Esimese maailmasõja ajal õppis Peterburi filharmoonia teatrikooli draamaosakonnas Elise (Eliise) Luik-Kevend. 13. jaanuaril 1915 palus ta Bergmanni abirahalt 50 rubla laenu kolmeks aastaks. Kui ta varem oli teeninud ülalpidamist tundide andmisega, siis maailmasõja puhkemise järel ei leidunud enam kuigi palju õpilasi, kes soovinuks õppida saksa keelt.¹³² Eliise Luik sündis 1886. aastal Tallinnas. Tema isa Jaan oli kingsepp. Luik lõpetas 1900. aastal Tallinna tütarlaste gümnaasiumi 4. klassi ja sai 1902. aastal algkooliõpetaja kutse. Omakäelises eluloos räägib Luik, kuidas perekond elas puuduses, seda eriti pärast isa surma, ning keskkoolihariduse sai ta tänu toetajatele Thomas Jakobsonile ja õigeusu preester Arseenile. Algkooliõpetaja kutse võimaldas tal tööle asuda Harku vallakooli. Aastatel 1906–1917 oli ta abielus Johannes Kevendiga, seejärel 1917. aastast vabaabielus viiuldaja Arved Miileniga.¹³³ Kevend lõpetas oma sõnul filharmoonia teatrikooli 1916. aasta mais ning esines eestlaste pidudel. Ta kirjutas juhatuse liikmele Oskar Kallasele, et soovib kirjutada raamatu ilulugemise tehnikast eesti näitlejatele.¹³⁴ Eesti Vabariigis ei saanud Kevendist esialgu ei näitlejat ega näitlemisõpetajat, 1924. aastal töötas ta eesti keele õpetajana Tallinna II tütarlaste gümnaasiumis ning pidas üleval ema ja kolme last.¹³⁵ Kahe aasta pärast palus ta laenu tagasimaksmiseks pikendust, põhjendades seda oma kolme lapse õppimisega keskkoolis.¹³⁶

Bergmanni fond toetas ka Adele Rosalie Sommeri õpinguid algkooliõpetajate kursustel,¹³⁷ mida korraldasid aastatel 1915–1917 Tartus Johannes Voldemar, Karl Rudolf ja Heinrich Veski.¹³⁸ Sommer või Sõmer oli õppinud viis aastat Vana-Kuuste ministeeriumikoolis ja kolm klassi Margensi kaubanduskoolis. Kuna viimases hakati temalt

¹²⁸ Vt lähemalt K. Stahl. Ateneumi kunstikoolid ja naised Eestist.

¹²⁹ RA, EAA.2105.1.309, Johannson, Alma – kunstikooli õpilane Soomes.

¹³⁰ RA, EAA.2105.1.3, l. 220, protokoll nr 41, 22.03.1910.

¹³¹ EKLA, f 193, m 10: 27, Johanson, Alma.

¹³² EA, EAA.2105.1.390, Elise Kevend Bergmanni Abiraha valitsusele, 13.01.1915.

¹³³ EKLA, f 193, M 14:18, Eliise Kevend.

¹³⁴ RA, EAA.2105.1.390, Elise Kevend Oskar Kallasele, 4.05.1916.

¹³⁵ Samas, Elise Kevend Bergmanni Abiraha valitsuse esimehele, dat-ta, aga vastatud 26.01.1924.

¹³⁶ Samas, Elise Kevend Bergmanni Abiraha valitsusele, 10.05.1926.

¹³⁷ RA, EAA.2105.1.820, Jaan Jõgewer, 6.07.1915.

¹³⁸ A. Elango, E. Laul, A. Liim, V. Sirk. Eesti kooli ajalugu, 2. köide, lk 602.

küsima õppemaksu, mida ta maksta ei jõudnud – muu hulgas põhjendas ta seda sellega, et tema isa sai Vene-Jaapani sõjas surma –, otsis Sommer võimalusi jätkata oma haridusteed Bergmanni abiraha toel.¹³⁹ Seekord lubati maksta kursuse korraldajatele.¹⁴⁰

Mõnda aega oli Bergmanni abiraha juures omaette kapital ka 1906. aastal õppetööga alustanud Hans Margensi tütarlaste kaubanduskoolis õppivate naiste toetamiseks.¹⁴¹ Kaubanduskool, millel oli ettevalmistusklass ja neli tavaklassi, andis laiemat „keskkooli taolist“ haridust (sh õpetati seal ajalugu, loodusteadust, keemiat, füüsikat, usuõpetust). Kõrgkooli selle lõputunnistusega ei pääsenud, kuid võimalik oli minna kõrgematele kaubandusteaduslikele kursustele vabakuulajaks.¹⁴² Ajaloolase Väino Sirgi sõnul oli kaubandus- ja kommerts-koolidel võrreldes teiste kutsekoolidega tugevam üldhariduslik otstarve ning kutse saamine ei olnudki niivõrd oluline.¹⁴³

Toetati ka keskkoolis õppivaid tütarlapsi. 1906. aastal määrati abiraha kahele Puškini gümnaasiumi õpilasele, Pauline Michelsonile ja L. Sillale¹⁴⁴, 1907. aastal taas Pauline Michelsonile ja Sinaida Laasikule¹⁴⁵. Korduvalt küsis toetust Puškini kooli õpilane Ida Sild.¹⁴⁶ 1907. aastal sai Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlaste gümnaasiumi esimese klassi õpilane Marie Astrov laenu 17 rubla 50 kopikat.¹⁴⁷

Kõrghariduse toetamine

Järgnevalt vaatleme põhjalikumalt naisi, kes taotlesid ja said toetust kõrgkooli-õpinguteks. Siingi tuleb silmas pida, et kõigi naiste õpiteekonda ja edasist karjääri pole artiklis avatud. Näiteks sai toetust aastatel 1914–1917 ka Elsa Lell, sel ajal vababielus Viktor Kingissepaga, õppis Bestuževi kõrgematel naiskursustel ning kuulus Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi liikmeskonda.¹⁴⁸

1911. aastal küsis 25 rubla laenu Tartu eraülikooli kursuste õpilane Alma Ein, kuid toetust talle ei antud, vaid paluti seda uue aasta õnnesoovide rahadest uuesti küsida.¹⁴⁹ 20. detsembril toimunud koosolekul määrati talle 30 rubla laenu.¹⁵⁰ Bergmanni

¹³⁹ RA, EAA.2105.1.820, Jaan Jõgewer, 6.07.1915.

¹⁴⁰ Samas, K. R. Weski Bergmanni abiraha valitsusele, 1917(?).

¹⁴¹ RA, EAA.2105.1.16, kirjad isikutelt Hans Margensi nimelise kapitali asutamise ja selle kapitali üleviimise asjus II Kooliõpetajate Ühisuse Tütarlaste Kaubanduskooli juurde.

¹⁴² H. Margens'i Tütarlaste Kaubanduskool kroonu-kooli õigustega: tarwilikud teated ja õpekavad. Tartu: Postimees, 1911.

¹⁴³ V. Sirk. Kutseharidus Eestis, lk 217, üldiselt 211–218.

¹⁴⁴ RA, EAA.2105.1.3, l. 24, protokoll nr 6, 8.04.1906.

¹⁴⁵ Samas, l. 61, protokoll nr 13, 17.03.1907. Tema ka ilmselt lõpetas 1909. aastal, vt Postimees, 6.06.1909, l. 2.

¹⁴⁶ Nt RA, EAA.2105.1.3, l. 58, protokoll nr 12, 15.02.1907. Ida Sild ka lõpetas Tartu Puškini kooli 8. klassi 1911, vt Tartu teated. – Postimees, 7.06.1911, lk 2.

¹⁴⁷ RA, EAA.2105.1.3, l. 61, protokoll nr 13, 17.03.1907.

¹⁴⁸ R. Oras. Õpetaja, partei- ja ühiskonnategelane (100 aastat Elsa Lell-Kingissepa sünnist). – Õhtuleht, 29.06.1987, lk 3.

¹⁴⁹ RA, EAA.2105.1.4, l. 325, protokoll nr 53, 21.11.1911.

¹⁵⁰ Samas, l. 368, protokoll, nr 54, 20.12.1911.

abiraha küsis ka Tartu eraülikooli kursuste üliõpilane Hilda Kolberg¹⁵¹ ja seda sai Moskvas õppinud Lilli (Liina) Ibrus-Köstner.¹⁵²

Laene jagati ka üliõpilasorganisatsioonide kaupa, kuid sel juhul ei ole nimed enamasti teada. 1914. aasta protokollist saame erandlikult teada, et Moskva Eesti Üliõpilaste Seltsile jagatud 100 rubla jagunes kuue üliõpilase vahel, kellest Alexandra Lechtmets sai 20, Anna Mangelson 15 ja Anna Sturm 20 rubla.¹⁵³

Nagu eespool märgitud, toetati Nälg kapitalist Tartus, Riias, Peterburis ja hiljem ka Moskvas õppinud üliõpilasi, kuid eesti naisi õppis ka muude riikide kõrgkoolides. 1907. aastal määrati Jaan Tõnissoni kapitalist Hella Murrikule (hiljem Wuolijoki) 50 rubla protsendita laenu, et sooritada eksam Helsingi ülikooli juures.¹⁵⁴ Kuigi Eestist pärit naisi õppis toona ka Saksamaa ja Šveitsi kõrgkoolides, puuduvad andmed, et ükski neist oleks Bergmanni abirahast toetust küsinud. Mujal ülikoolides õppimist toetati nn üldiste summade alt.

20. sajandi teisel kümnendil pakkus abiraha välja võimaluse ühele eesti noorele minna Helsingi ülikooli või mõnda Skandinaavia kõrgemasse õppeasutusse kehakultuuri õppima. Pikka aega ei leitud selle üleskutse peale huvilisi. Alles 1917. aastal taotlesid kõnealust laenu Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlaste gümnaasiumi õpilased Frieda Urres (?) ja Maria Orgo. Välja valiti viimane, kellele määrati 400 rubla suurune laen.¹⁵⁵

Korduvalt küsis Bergmanni abirahalt laenu Tartu kõrgematel naiskursustel õppinud Amalie Krims-Kotkas. Amalie Anette (ka Mea) Krims sündis 1887. aastal.¹⁵⁶ Ta oli talurentniku tütar, lõpetas Tallinna tütarlaste gümnaasiumi 1907. aastal, oli andnud enda elatamiseks eratunde ja olnud kaks aastat haridusseltsi kooliõpetaja. Esimestel õpinguaastatel oli Krimsi toetanud ka tema isa, kuid 1913. aastal elas too Krimsi vanema õe juures.¹⁵⁷ 1910. aasta taotlust ei ole säilinud, kuid protokoll kohaselt Krimsile rahapuudusel toetust ei antud.¹⁵⁸ 1913. aasta 5. oktoobri koosolekul eraldati talle 50 rubla suurune toetuslaen.¹⁵⁹ Kahe aasta pärast esitas Krims uue avalduse, taotledes sel korral laenuks 100 rubla. Taotluses on näha, et ta oli saanud aastate jooksul laenu-hoiuühisuselt 900 rubla laenu.¹⁶⁰ 1915. aasta aruande järgi anti talle Bergmanni abirahast 50 rubla.¹⁶¹

Säilinud materjalid näitavad, et Krims jäi hiljem laenu tagasimaksmisel hätta. 1924. aastal kurdab ta pikendust paludes, et tervis on halb ja mehel (kohtu-uurija

¹⁵¹ RA, EAA.2105.1.5, l. 12p, protokoll nr 74, 9.02.1914.

¹⁵² Samas, l. 7p, protokoll nr 73, 26.01.1914.

¹⁵³ Samas, l. 28, protokoll nr 78, 9.05.1914.

¹⁵⁴ RA, EAA.2105.1.3, l. 58, protokoll nr 12, 15.02.1907.

¹⁵⁵ RA, EAA.2105.1.6, l. 19–19p, protokoll nr 99, 21.09.1917.

¹⁵⁶ RA, EAA.1214.1.163, k. 82, EELK Keila kogudus, sünnimeetrika, 1881–1891.

¹⁵⁷ RA, EAA.2105.1.432, Amalie Krimsi taotlusankeet, 16.09.1913.

¹⁵⁸ RA, EAA.2105.1.3, l. 249, protokoll nr 45, 31.10.1910.

¹⁵⁹ RA, EAA.2105.1.4, l. 496, protokoll nr 68, 5.10.1913.

¹⁶⁰ RA, EAA.2015.1.432, Amalie Krimsi taotlus, 28.01.1915.

¹⁶¹ RA, EAA.2105.1.5, l. 59, protokoll nr 85, 1.03.1915. Samal koosolekul ei saanud laenu Alma Ein ja Lucie Martna.

Jaak Kotkas) puudub sissetulek. Lisaks olevat perel olnud teisigi võlgasid.¹⁶² 1930. aastate keskel sõitis Amalie Krims korduvalt Prantsusmaale, millest annavad tunnistust mitmed välispassi taotlused. 1934. aastal töötas Krims-Kotkas Tallinna II tütarlaste gümnaasiumis ja Hans Kubu eragümnaasiumis.¹⁶³ 1936. aastal oli nüüd juba lahutatud Amalie Krims Kubu eragümnaasiumis ja Alliance Française'i kursustel õpetaja.¹⁶⁴ 1944. aastal põgenes ta Rootsi, kus töötas Teaduste Akadeemias tõlgina. Nii enne kui pärast Teist maailmasõda oli ta aktiivne mitmes seltsis ja ühingu,¹⁶⁵ sh Eesti Akadeemiliste Naiste Ühingu.¹⁶⁶

Fri(e)da Anier õppis arstiks Tartu eraülikooli kursustel. Tema vabas vormis avaldus Bergmanni abirahale pärineb 1912. aastast. 1886. aastal sündinud Anier lõpetas Pärnus gümnaasiumi 1907. aastal. Anieri kasuisa Gerberson oli semstvoarst Vladimiri kubermangus, kuid ei saanud kehva tervise tõttu kasutütart alaliselt toetada. Nii töötas Anier vahepeal õpetajana ning astus 1912. aastal Tartu eraülikooli kursustele.¹⁶⁷ Anieri avaldus jäeti 1913. aasta 4. jaanuari koosolekul esmalt toetuseta. Otsust põhjendati sellega, et Anier ei saa olla eraülikooli üliõpilane, sest ta pole lõpetanud keskkooli, kuigi oma avalduses oli Anier märkinud, et pani lõputunnistuse taotlusega kaasa.¹⁶⁸ Protokoll lõpus seisab aga märkus, et Anieri taotlust ei toetatud, sest puudusid teated tema varandusliku seisu kohta.¹⁶⁹ Viimast kinnitab Anieri uus avaldus

*Amalie Krims-Kotkas (oletatavasti 1915. aastal).
RA, EAA.2100.1.5934.12b*

¹⁶² RA, EAA.2105.1.432, Amalie Krims-Kotkas Bergmanni abiraha valitsusele, 2.01.1924

¹⁶³ RA, ERA.1.2.685, Amalie Krims-Kotkas Eesti Vabariigi haridusministeeriumile, 1.06.1934.

¹⁶⁴ Samas, Amalie Krims haridusministeeriumile, 14.07.1936.

¹⁶⁵ N. Jung. Eesti Naisüliõpilaste Selts. – Vivat Academia. Üliõpilasseltsid ja korporatsioonid Eestis. Tartu: EÜS Kirjastus, 2007, lk 225–268, siin 264.

¹⁶⁶ Eesti Akadeemiliste Naiste Ühingu liikmete nimestik pro 1930. Tartu: Teadus, 1930.

¹⁶⁷ RA, EAA.2105.1.141, l. 1, Frieda Anier Bergmanni Abiraha kassa valitsusele, 14.12.1912.

¹⁶⁸ Atestaat gümnaasiumi kursuse (VII klassi) lõpetamise kohta on ka Anieri Tartu keiserliku ülikooli materjalides (l. 6–7). Arstidiplomi sai Anier Tartu keiserlikust ülikoolist 1918. aastal (l. 20) RA, EAA.402.1.18601, Naris Frida-Magda-Matilda.

¹⁶⁹ RA, EAA.2105.1.4, l. 423–427, protokoll nr 61, 4.01.1913.

Rühm üliõpilasselts Põhjala liikmeid Peterburis 1915. või 1916. aastal. Esireas vasakult Emma Laosson (võimalik, et toona juba Lasberg), kes õppis tollal Peterburis meditsiiniinstituudis. Tema kõrval Max Lasberg.

RA, EAA.5447.1.53.71

1913. veebruarist, milles ta palub taotlust uuesti kaaluda.¹⁷⁰ Hilisema arsti registreerimise tunnistuse põhjal võib öelda, et Anier töötas nagu tema kasuisagi Vladimiri kubermangus semstvoarstina. Tema haridust tõendava dokumendi notariaalselt kinnitatud koopia kuupäeva järgi otsustades soovis Frieda Anier-Na(a)ris lasta ennast 1920. aastal Eestis arstina arvele võtta ning elas Tartus.¹⁷¹ Temagi kuulus Eesti Akadeemiliste Naiste Ühingusse.¹⁷²

Korduvalt toetati Emma Laossoni¹⁷³ õpinguid Peterburis naiste meditsiiniinstituudis.¹⁷⁴ Emma Laosson pärines Holdre kaupmehe perest, lõpetas Tartus Puškini kooli ja astus 1914. aastal Peterburis meditsiininstituuti, mille lõpetas 1920. aastal. 1916. aastal abiellus ta Max Lasbergiga¹⁷⁵. Töötas aastatel 1919–1920 Peeter-Pauli

¹⁷⁰ RA, EAA.2105.1.141, l. 2, Frieda Anier Bergmanni Abiraha kassale, 6.02.1913.

¹⁷¹ RA, ERA.50.4.384, arst Frieda Naris-Anier.

¹⁷² Eesti Akadeemiliste Naiste Ühingu liikmete nimestik.

¹⁷³ RA, EAA.1298.1.212, k. 44, EELK Sangaste kogudus, personaalraamat XIII. A-Z. Soontaga, Kuigatsi, Puka, Pringi; juurdetulnud, 1882–1940.

¹⁷⁴ „Bergmanni Abiraha“ aruanne l. now. 1915. kuni 31. oktoobrini 1916. a. – Postimees, 14.09.1916, lk 1.

¹⁷⁵ Abikaasa kirjust ja keerulisest elukäigust kirjutab Päevaleht: Riigikantselei pearaamatupidaja enesetapp Kadriorus. Max Lasberg laskis enesele selgitamatul põhjusel kuuli suhu. – Päevaleht, 3.11.1929, lk 3.

haigla haavakliinikus ning tuli pärast Vabadussõda optandina Eestisse.¹⁷⁶ Eestis jätkas Emma Lasberg tegevust arstina, töötades aastatel 1923–1924 Tallinna sõjaväehaiglas.¹⁷⁷ 1924. aastast töötas ta arst-statistikuna Riigi Statistika Keskbüroos ning täiendas ennast Šveitsis, Hollandis ja Pariisis. Lisaks võttis ta aktiivselt osa ühiskondlikust elust, osaledes Eesti Akadeemiliste Naiste Ühingu, naiskodukaitse, Tallinna Eesti Arstide Seltsi, Tallinna linnavolikogu ja rahvaerakonna keskkomitee tegevuses.¹⁷⁸ Lisaks kodumaistele ühingutele oli Lasberg Eesti esindaja Rahvusvahelise Naisliidu alalises lastekaitse ja tervishoiu komisjonis ning Rahvusvahelise Lastekaitse Ühingu ja Rahvusvahelise Tervishoiuarstide Ühingu liige.¹⁷⁹ Emma Lasberg avaldas ka artikleid erinevates väljaannetes.¹⁸⁰ Ta suri 1939. aastal.¹⁸¹

Elisabeth Anton kirjutas Bergmanni abirahale palve toetada tema õpinguid Peterburi naiste meditsiiniinstituudis 1912. aastal. Palvekirja järgi oli tema isa surnud ning tal tuli koolitada ka oma kaht nooremat venda. Hariduse oli ta omandanud suuresti ise õppides: gümnaasiumis oli ta käinud ettevalmistusklassides ning lõpueksameid sooritamas. Avalduse esitamise ajal oli ta instituudis teisel kursusel.¹⁸² Avalduse ja opteerimiskomisjoni ankeedi kohaselt sündis Anton 11. detsembril 1890. aastal ning kasvas ja õppis Peterburis.¹⁸³ Väidetavalt puudusid ka Antoni taotluse juures tõendid tema õpingute ja varandusliku seisu kohta ning märkimata oli, kellelt saaks tema kohta lähemaid teateid nõutada.¹⁸⁴ Avalduse kohaselt ei osanud Anton abirahale sobivat dokumenti saata.¹⁸⁵ Võimalik, et abiraha komisjoni juhatus ei olnud piisavalt selgitanud, milliseid dokumente nõutakse ja kuidas kandideerijad need hankima peaksid. Opteerimistoimiku järgi töötas Anton Peterburi (Petrogradi) gaasivabrikus arstina ning tema leibkonda kuulus ka abikaasa Georg-Bekian Arsen, kes elas Tbilisis.¹⁸⁶

12. augustil 1891. aastal¹⁸⁷ Tallinnas sündinud Emilia (Emilie) Ehwert (Ehvärt) lõpetas 1911. aastal Tallinnas Ludmilla Beljajeva tütarlaste eragümnaasiumi ning

¹⁷⁶ EKLA, f 193 m 20: 18: Lasberg, Emma.

¹⁷⁷ Samas.

¹⁷⁸ Emma Lasberg. – Eesti avalikud tegelased: eluloolisi andmeid. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1932, lk 145.

¹⁷⁹ EKLA, f 193 m 20: 18: Lasberg, Emma.

¹⁸⁰ EKLA eluloo järgi (kus on ka nimekiri olulisematest): 29 artiklit Riigi Statistilise Keskbüroo väljaannetes; 12 Eesti Arstis, 4 Tervises, 2 Kaitse Kodus ning teisteski väljaannetes, nt Kogukondlik terwishoid nõuab väärilist tähelepanu. – Päevaleht, 12.01.1930, lk 4; Arstiabi ja terwishoiu küsimused maal. – Päevaleht, 5.04.1925; Veel kord naispolitsei küsimusest. – Päevaleht, 12.01.1924.

¹⁸¹ Dr Emma Lasberg. – Uus Eesti, 23.09.1939, lk 5.

¹⁸² RA, EAA.2105.1.147, Elisabeth Anton Bergmanni Abiraha valitsusele, 14.12.1912.

¹⁸³ RA, ERA.28.2.591, Anton, Elisabeth Joosepi t.

¹⁸⁴ RA, EAA.2105.1.4, l. 423–424, protokoll nr 61, 4.01.1913.

¹⁸⁵ RA, EAA.2105.1.147, Elisabeth Anton Bergmanni Abiraha valitsusele, 14.12.1912.

¹⁸⁶ RA, ERA.28.2.591, Anton, Elisabeth Joosepi t.

¹⁸⁷ Tallinna Kaarli koguduse sünnimeetrika järgi sündis 12. augustil 1890 Emilie Johanna Ehvert (Ehwärt). Isa nimi on Willem nagu ankeedil. Vt TLA.1359.2.3, ristimise raamat 1888–1891, k. 133.

pühendas järgnenud kolm aastat rahateenimisele. 1915. aastaks olid tema mõlemad vanemad surnud, kusjuures raudteel töötanud isa polnud teeninud piisavalt, et tütrele midagi pärandada. Sügisel 1914 astus Ehwert Peterburi (Petrogradi) naiste meditsiiniinstituuti, pidades end ülikooli ajal ülal säästudest ja lisatunde andes. Bergmanni abirahalt taotles ta 1915. aasta sügissemestriks 150 rubla toetuslaenu. Ankeedil on märges, et laenu ei antud.¹⁸⁸ Järgmine ankeet pärineb 1917. aastast, mille järgi oli Ehwertil õnnestunud vahepeal saada õppemaksust vabastus ja stipendiumi 25 rubla kuus, kuid uuel õppeaastal seda enam ei antud. Otsus ankeedi serval on halvasti loetav, kuid eeldatavasti anti talle 75 rubla laenu.¹⁸⁹ Ehwert abiellus Tallinnas 1917. aastal Mihkel Martna poja advokaat Hans Martnaga.¹⁹⁰ 1920. aastal elati isikutunnistuse kohaselt veel Tartus,¹⁹¹ kuid hiljem kolis abielupaar Tallinnasse.¹⁹² Puuduvad andmed, et Emilie Martna oleks ülikooli lõpetanud ja arstina tegutsenud.

1913. aastal määrati Peterburi psühhoneuroloogia instituudi üliõpilasele Muhu saarelt pärit Hilda Lemberile 200 rubla laenu.¹⁹³ Instituudi oli 1907. aastal rajanud Vladimir Behterev ning seal töötas ka kuulus neurokirurg Ludvig Puusepp.¹⁹⁴ Kuna teisel poolaastal abiraha juhatus Lemberi kohta teateid ei saanud, otsustati mõlemaks semestriks mõeldud laen (100 rubla semestri kohta) välja maksta alles pärast vajaliku teabe laekumist.¹⁹⁵ Võimalik, et Lember jäi pärast lõpetamist Venemaale.¹⁹⁶

Lisaks arstikutsele oli kõrgharidusega naisele kättesaadav ka õpetajaamet. Mida kõrgem haridus, seda kõrgemas kooliastmes oli võimalik tööd saada. Kui Amalie Krims töötas keeleõpetajana, siis omandasid kolm järgnevalt tutvustatud naist kõrgema hariduse loodusteaduste ja matemaatika alal. Neist esimene, Hilda (Hildegard) Rokk sündis 16. mail 1890 Vigalas. Ta lõpetas 1910. aastal Pärnu tütarlastegümnaasiumi ja astus 1912. aastal Peterburis Bestuževi kõrgematele naiskursustele loodusteadusi õppima.¹⁹⁷ Enne ülikooli astumist töötas ta õpetajana Hiiumaal Kärkla haridusseltsi koolis.¹⁹⁸ Elatist teenis naine tunniandmisega ning sai kahel õppeaastal Bergmanni abirahalt toetust õppemaksu maksmiseks: kuigi Rokki toetasid ka vanemad, vajasisid peres toetust veel kaks kooliealist venda. Petrogradis õppides kuulus ta sealsesse

¹⁸⁸ RA, EAA.2105.1.185, l. 1, Emilia Ehweri ankeet, 14.09.1915.

¹⁸⁹ Samas, l. 2, Emilia Ehweri ankeet, 18.01.1917.

¹⁹⁰ TLA.1359.2.38, k. 43, laulatuse raamat 1915–1926; Perekonnaregister nr 112; TLA.1483.1.112.

¹⁹¹ TLA.186.1.287, k.169, Emilie Martna isikutunnistus; TLA.186.1.287, k.170, Hans Martna isikutunnistus.

¹⁹² Kuidas sots majaperemeheks saab. – Kaja, 18.08.1927, lk 5; Surveabinõudega üüri nõudmas. – Sõnumed, 4.05.1932, lk 1.

¹⁹³ RA, EAA.2105.1.4, l. 436, protokoll nr 62, 24.01.1913.

¹⁹⁴ R. Pullat. Lootuste linn Peterburi, lk 183.

¹⁹⁵ RA, EAA.2105.1.4, l. 493–494, protokoll nr 67, 1.10.1913.

¹⁹⁶ Vt U. Kirss. Alma Klauren ja tema perekond. – Meie Maa, 9.05.2014, lk 6.

¹⁹⁷ RA, EAA.2105.1.742, Hilda Rokk'i ankeet, 10.02.1916.

¹⁹⁸ Kodumaalt. – Postimees, 2.09.1911, lk 2.

Eesti Üliõpilaste Seltsi. Oma õpingute toetuseks küsis ta 100 rubla.¹⁹⁹ 1915/16. aasta aruande järgi sai Rokk abirahalt laenu 25 rubla.²⁰⁰ 1919. aastal sai abiellumise järel Hilda Nõmmiku nime kandnud naisest Tallinna 2. tütarlaste gümnaasiumi loodust- loo ja maateaduse õpetaja.²⁰¹ Tema abikaasa oli professor Anton Nõmmik, kellega koos põgeneti 1944. aastal Rootsi, kus Hilda Nõmmik 1982. aastal suri.²⁰²

Johanna Einberg sündis 17. augustil 1892.²⁰³ Ta lõpetas 1914. aastal Tallinna Beljajeva eragümnaasiumi 8. klassi²⁰⁴ ja astus samal aastal Bestuževi kõrgematele naiskursustele.²⁰⁵ Einbergi isa töötas tollis, ema oli 1916. aastaks surnud. Pärast ema surma kasvas Einberg nooremat õde, kes õppis gümnaasiumis, kuid kelle edasi- sed õpingud olid sattunud rahapuudusel küsimärgi alla. Peterburis õppides oli Ein- berg sealse Eesti Üliõpilaste Seltsi liige ning Eesti Ühenduse kirjatoimetaja. Laenu küsis ta 150 rubla,²⁰⁶ ja sai 1915/16. aasta aruande järgi 25 rubla.²⁰⁷ Einberg suri juba 1923. aastal. Surmakuulutuse järgi oli tal matemaatikakandidaadi kraad ning ta töötas õpetajana Tallinna õhtukeskkoolis.²⁰⁸

Elisabet Steinbergi 1912. aastal esitatud avaldus Bergmanni abirahale näitab, kuivõrd erinevatel viisidel oli tal tulnud seni oma õpinguid rahastada. Rakvere tütar- lastekooli lõpetanud Steinberg jätkas õpinguid Tallinna tütarlaste gümnaasiumi V klassis, kus oli õppemaksust vabastatud ning sai 8. klassis ka Puškini-nimelist abi- raha. Lisaks teenis ta alates 6. klassist lisaraha tundide andmisega. Pärast 8. klassi lõppu keskenduski ta kaheks aastaks üksnes tundide andmisele, et raha koguda. 1907. aastal oli ta astunud Bestuževi kursustele loodusteaduste osakonda, kus õppis taot- luse esitamise ajal viiendat aastat. Kõrgkooliõpingute jaoks võttis ta laenu Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsilt, eraisikutelt ning Tallinna Laenu- ja Hoiuühisuselt ning jätkas ka tundide andmist. Kõigest sellest aga ei piisanud, nii et Steinberg palus määrata talle toetuslaenu.²⁰⁹ Laenu ta fondilt ilmselt ka sai, sest palus 1914. aasta jaanuaris, toona Kõrgepalus kooliõpetajana töötades, abiraha valitsusel oma laenutähtaega pikendada.²¹⁰ 1919. aastal on tõenäoliselt sama Elisabet Steinberg olnud Lenini- nimelise eesti töökoooli botaanikaõpetaja Peterburis.²¹¹

¹⁹⁹ RA, EAA.2105.1.742, Hilda Rokk'i ankeet, 10.02.1916.

²⁰⁰ „Bergmanni Abiraha“ aruanne 1. now. 1915. kuni 31. oktoobrini [sic!] 1916. a. – Postimees, 14.12.1916, lk 1.

²⁰¹ Uued õpetajad Tallinna kesk- ja erakoolides. – Waba Maa, 29.08.1919, lk 3.

²⁰² Hildegard Nõmmik surnud. – Teataja, 21.08.1982, lk 11.

²⁰³ RA, ERA.36.2.1833, l. 1, küsimusleht.

²⁰⁴ Kohalikud teated. – Tallinna Teataja, 4.07.1914, lk 8.

²⁰⁵ RA, ERA.36.2.1833, l. 1, küsimusleht.

²⁰⁶ RA, EAA.2105.1.188, l. 1, Johanna Einbergi ankeet.

²⁰⁷ „Bergmanni Abiraha“ aruanne 1. now. 1915. kuni 31. oktoobrini [sic!] 1916. a. – Postimees, 14.12.1916, lk 1.

²⁰⁸ Surmakuulutused. – Päevaleht, 13.04.1923, lk 11.

²⁰⁹ RA, EAA.2105.1.826, Elisabet Steinberg Bergmanni abiraha valitsusele, 14.12.1912.

²¹⁰ RA, EAA.2105.1.5, l. 8, protokoll nr 73, 26.01.1914.

²¹¹ Lenini nimelise Eesti Töökoooli tööliste nimekiri. – Edasi, 3.09.1919, lk 2.

1913. aastast alates esitatud ankeedid kajastavad ka taotlejate hinnanguid oma kuludele Tartus (Krimis) ja Peterburis (Ehwert, Rokk, Einberg). Õppemaks oli mõlemas linnas 50 rubla semestris. Krimis nimetab korteri- ja küttekuludeks 1913. aastal Tartus 33 rubla, mille all on ilmselt mõeldud ühe semestri kulusid, kuid taotlus seda ei täpsusta. Peterburis elamise kulud varieerusid: Ehwert nimetab korterikuludeks 1915. aastal 100 rubla ja 1917. aastal 25 rubla kuus, Rokk 1916. aastal 15 rubla kuus, Einberg 1916. aastal 20 rubla kuus. Muude elamiskulude suuruseks hindab Krimis Tartus 100 rubla, Rokk 1916. aastal 20 rubla kuus ja Einberg 1916. aastal 20 rubla kahe inimese peale. Emilie Ehwert nimetab 1915. aastal kuludeks 160 rubla (sh raamatud ja instrumendid) ning 1917. aastal 25–30 rubla (pole märgitud kas kuus või semestris).²¹²

Kokkuvõte

Bergmanni abirahast määrati toetuslaene ja annetusi nii naissoost kooliõpilastele, kutsekoolide õpilastele, üliõpilastele kui ka ülikooli vabakuulajatele. Sellest tulenevalt võib öelda, et naiste (kõrg)haridus oli midagi, mida Eesti ühiskond oli 20. sajandi alguses valmis toetama ka piiratud ressursside puhul. Hariduses nähti väärtust ja haritud naistel olulist rolli perekonnas ja ühiskonnas. Naised ise nägid samuti endal kohta tööturul ning mitmed leidsid seal ka rakendust.

Bergmanni abiraha rolli naiste kõrghariduse toetamisel on keeruline hinnata. 1922. aasta rahvaloenduse kohaselt oli Eestis 1879 ülikoolis käinud²¹³ ja 483 kõrgharidusega naist,²¹⁴ kuid nende hulka on arvatud ka teistest rahvustest (juudi, vene ja saksa) naised, kes Bergmanni abirahalt toetust ei saanud. Sirje Kivimäe ja Sirje Tamuli andmekogus „Eesti naiste kõrgkooliõpingud 1858–1918“ on 773 kirjet, kuid siingi on juudi, vene ja saksa rahvusest naisi ja hulk kunsti- ja muusikaõpilasi.²¹⁵ 1915. aasta eesti üliõpilaste nimekirjas on umbes 150 naist, kelle hulgas on ligi 20 hambaarsti ja proviisorit ning taas mõned kunstide üliõpilased²¹⁶ ning see nimekiri ei ole täielik. Artikli kõrgharidust puudutavas alapeatükis on nimetatud 18 nime, kelle hulgast kõik ei pruukinud toetust saada. Neid arve silmas pidades tuleb tõdeda, et Bergmanni abiraha roll naiste kõrghariduse toetamisel oli pigem väike. Võimalik, et leidis naisi, kelle majanduslik olukord ei olnud sedavõrd kitsas, et nad tundnuks vajadust laenu taotleda või nad said toetuslaenu või sissetuleku mujalt.

²¹² RA, EAA.2105.1.432, Amalie Krimsi taotlusankeet, 16.09.1913; RA, EAA.2105.1.185, l. 1, Emilia Ehweri ankeet, 14.09.1915; RA, EAA.2105.1.185, l. 2, Emilia Ehweri ankeet, 18.01.1917; RA, EAA.2105.1.742, Hilda Rokk'i ankeet, 10.02.1916; RA, EAA.2105.1.188, l. 1, Johanna Einbergi ankeet.

²¹³ Rahva demograafiline koosseis ja korteriolud Eestis. 1922. a. üldrahvalugemise andmed, vihik I ja II. Riigi Statistika Keskbüroo, 1924, lk 43.

²¹⁴ 1922. a. üldrahvalugemise andmed. Vihik II. Üleriikline kokkuvõte. Tabelid. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo, 1924, lk 89.

²¹⁵ S. Kivimäe, S. Tamul. *Vita academica, vita feminea*, lk 213–249.

²¹⁶ Eesti üliõpilaste ja vilistlaste üleüldine nimekiri. Tartu: Üliõpilaste Lehe kirjastus, 1915.

Teisalt ei saa Bergmanni abiraha rolli nende naiste jaoks, kes laenu taotlesid ja seda said, kindlasti alahinnata. Avaldustes kõneldakse majanduslikust kitsikusest, mille põhjustena nimetatakse tihtipeale vanemate või ühe vanema surma, suurt perekonda, teisi ülalpeetavaid. Samuti takistas kehv majanduslik olukord nii mõnelgi laenu saanud naisel seda õigeaegselt tagasi maksmast. Enamik naisi, kes Bergmanni abirahalt olemasolevate allikate põhjal enne 1918. aastat abi küsis, sai seda vähemalt osalises mahu. Raske on öelda, kui määrav oli nende laenude roll diplomini jõudmisel.

Õpitud ametis töötasid ja olid pikemat aega ühiskondlikult aktiivsed näiteks Ida Kruus, Salme Ungerson, Juuli Suits, Alma Koskel, Elise Kevend, Mea Krims, Emma Lasberg ning Frida Na(a)ris. Nende avaldused Bergmanni abirahale ning edaspidise tegevuse lühikirjeldused iseloomustavad 20. sajandi alguse naiste võimalusi ja väljakutseid kõrgemat haridust taotleda, aga ka laiemalt naiste tegevust Teise maailmasõja eelses Eesti ühiskonnas.

Artikli valmimist on toetanud Kultuuriministeeriumi projekt KUM-TA31 „Naised Tartu ülikoolis 1919. aastani“ ja Eesti Teadusagentuuri projekt PSG1042 „Läbipõimunud piirimaad: impeeriumi-siseste kokkupuudete kaardistamine, et mõista paremini ruumilisi aspekte hilise Vene keisririigi ajaloos“.